

Modern író tógában

Bori Imre

(HERMANN BROCH: VERGILIUS HALÁLA. REGÉNY)

Hermann Broch nevét nemrégén kapta fel a világhír. Azelőtt csupán néhány irodalmi inyenc ismerte életművét és értékét, köztük Thomas Mann, aki a német irodalom legértékesebb művei közé sorolta Broch alkotásait. Éppen ezért ideírjuk néhány életrajzi adatát, mielőtt szerb nyelven megjelent regényét ismertetnénk. 1886-ban született Bécsben. Apja gyáros volt, maga is negyven éves koráig az üzletember gazdag és kényelmes életét élte. Ekkor ismerősei számára érthetetlenül, lemondott mindenről és beiratkozott a bécsi egyetemre, hogy befejezze tanulmányait. Filozófiai és mennyiségtani kérdésekkel foglalkozik, de minthogy ez nem elégíti ki, írni kezd. Első regényének *Holdkórosok* a címe. A németek Ausztria megszállásakor börtönbe vetik, majd halálraítélik. Ekkor fogan meg benne a *Vergilius halála* c. későbbi könyvének témája. Megmenekül, és mint anynyi német író, ő is Amerikába emigrál. Itt írta meg regényeit: a *Csábítót*, az *Artatlanokat* és a *Vergilius halála* cí-

műt 1946-ban. 1951-ben halt meg Amerikában.

Legjelentősebbnek *Vergilius halála* című regényét tartják. Izig-vérig „modern” regény ez, tehát már nem is regény a szó hétköznapi értelmében. Ha cselekményt várnánk tőle, csalódnánk. A külső történés ugyanis csupán ennyi: A beteg Vergilius Augustus császárral együtt Athénból megérkezik Brindisiumba. Ágya mellett ott van egy ládikóban az Aeneis kézírata. Partraszállnak. A beteg költőt hordágyon viszik a városon keresztül, miközben a nép ünnepli a császárt. Este van. A palotában, ahol megszállnak, minden elcsendesedik, Vergilius azonban nem bír aludni, hanem, félig álomban, félig öntudata birtokában elmélkedik életéről, halálról, a költői mesterségről, s arra a meggyőződésre jut, hogy utolsó s legnagyobb alkotását, a Rómát di-csőtő elbeszélő költeményét el kell égetnie, meg kell semmisítenie, mert nem tudta megvalósítani vele szándékát: nem tudta a teljes életet megörökíteni benne, nem nézett szembe a halállal is. Reggel jön az udvari orvos, megjelennek barátai, s rémülten hallják a költő elhatározását. Végül megjön maga a császár is és egy hosszú be-

szélgetés után a költő neki ajándékozza a műve kéziratát, és meghal. Egy este, egy éjszaka és egy délelőtti törté-
 ník mindez s a regény 420 oldalas. Már ebből is látszik, hogy az író a modern regény egyik legnagyobb technikai újításával él: a első monológgal. A regény nagyobbik része, a költő halála előtti éjszakája egy végtelennek tűnő monológ-sor, amely kimerítő hosszúságával, ismétlődéseivel, optikai csalódásként, de pompásan idézi fel a lázas beteg reggel-várásának türelmetlenségét és a szenvedések megnyújtotta éj kísértéseit. Az asszociációnak végtelen során kell áttörni és mitagadás, nem olvasható olvasmányt kínál vele Hermann Broch. A regény kisebbik fele a halálos-beteg Vergilius és a császár beszélgetését tartalmazza. Ez a rész párbeszédeivel már a konvencionális regénytechnika szülötte. Az író négy részre osztotta regényét: *Víz — Megérkezés, Tűz — Leereszkedés, Föld — Várakozás és Levegő — Visszatérés*. Broch stílusosan utal ezzel is a korra: Empedoklész négy öselemét írva fejezetcímül, (nem szabad elfeledni, hogy Vergilius érdeklődése Athénben a végokok felé terelődött) habár a két-féle stílustechnika és maga a tárgy is csupán két egymástól élesen elkülöníthető részre osztja a regényt. Leghelyesebb, ha mi is e két részre osztva foglalkozunk a regénnyel és nem követjük az íróat a felosztásban.

Az első, nagyobb rész Vergilius meditatióit tartalmazza. Vergilius szemmeláthatóan csak alkalom Broch számára, hogy időszzerű gondolatait ne tanulmányban, hanem regény-keretben írja meg. S ha így olvassuk sorait, tehát ha a tógában nem Vergiliust keressük, hanem a XX. századi íróat, aki az alkotás modern kérdéseiről vall, akkor még élvezet is találunk az író támasztotta nehézségek legyőzésében. S véleményem szerint csupán így lehet és így kell olvasni a *Vergilius halálát*. A modern író beszél tehát művészetéről. Oldalszámra lehetne idézni azokat a részeket, mondatokat, amelyek a mai nyugati irodalom problematikáját érintik. Első meglátásra is két dolog ötlük az olvasó szemébe. Az egyik a halál állandó jelenléte. Ezt húzza majd alá Vergilius a császárral folytatott beszélgetésében is, amikor azt mondja, hogy ez a kor betetőzése. alkonya valaminek, egy bágyadt fényű, sápadt delután hangulatát idézi, amely után csakhamar jön az éjszaka, a sötétség, a ha-

lál. A másik pedig az író és a valóság közötti éles ellentét kérdése. Broch két helyen is utal erre. Az egyik részben azt írja le, hogy a beteg Vergiliust a palotába a szegénynegyed mocskos, piszkos utcáján át viszik, mert nem tudják áttörni a tömeg sorfalát a fő útvonalon. A beteg költő a rabszolgák vállán ringva székéből belát az ablaktalan házak nyomorúságába és egész úton az őt átkozó proletár asszonyok rikácsolása kíséri. Ejjel pedig, álmatlanul lesve az éjszakát, három részeg, — két férfi és egy nő — beszélgetésének lesz fültanúja. Ez a valóság, döbben meg Vergilius, ő pedig, eszmék világában él, végokokat kutat és tudós barátainak versel idillekről, amelyeknek nem sok közülük van a valóságos élethez. Ez azonban csupán intermezzo, hamar elfeledi, s tovább folyhat a belső monológ. Az életfilozófia a csalódáson, a kétségbeesésen épült fel és a kötőanyag mindenütt az élet hiábavalóságának felismerése. A mindenség borzalommal van tele — fejtegeti nem egy helyen — a világ és az ember is részes benne, és nincs többé út a valóság felé, nem lehet megismerni semmit, nem lehet megújulni, nem maradt már semmi más, csupán a kacagás, amely megsemmisíti a valóságot. Ezzel lehet megszüntetni minden létezést. Az idillek hívője a kétségbeesés végső határához ért, a filozófia sem tud már vigasztalást kínálni. A halál pecsétjével homlokán az éjbe meredő, lázas-szemű Vergilius, az „új világ hírnöke”, majdan a középkor félhivatalos szentje és Dante pokoljárásának kalauza, úgy érzi, csak a semmibe zuhanás maradt hátra: „... hát csupán a semmibe zuhanás szégyene maradt meg...? — kérdezi önmagától. Ebből a felismerésből, ebből a gondolatmenetből támad aztán a nagy felkiáltás, amelyet Broch Vergilius ajkával az éjbe zokog: „*Céltalan a világ, céltalan az isten, céltalan az ember, visszhangtalan a teremtet világ, visszhangtalan isten és ember...*” „*O, vissza! vissza a sötétségbe, az álomba, a halálba!*”

Ilyen gondolatok után mit láthat a művészetben? Mit mondhat a művészetéről Vergilius-Broch? Mi a művész? Vak vezet világtalan — mondja Broch: „*Az ember, aki nem ismerhet meg semmit, megismerést visz az embernek, akik idegenkednek mindenfajta megismeréstől... a nyomorult járni tanítja a tántorgókat...*” A művész — mondja Broch — a valóság előtermében van,

mert a valósághoz vezető úton becsapódott orra előtt a kapu, és ez a nem-megismerés lesz a művész valósága. Az író tehát egy nem-valóságban él, a szépség, amit keres, önkörébe van zárva nem marad neki más, csupán az Én, amely a térmélküliség szimbóluma; a földön él, mégsem a földön, kizárva az igazi lélegzésből. A művészet feladata a megismerés lenne, akkor van jogosultsága csupán, ha az ember sorsát őrzi, ha segítséget nyújt az állandó önlegyőzésben és így felfedezheti rétegről rétegre a maga valóságát egészen az érthetetlenig, amelyet „*állandóan sejtettek, mindig tudtak; sötétség, amelyből az Én ered és ahová visszatér.*” Határ van az ember külső és belső élete között, amelyet nem lehet áttörni, és az író éppen ezt a határt akarja kitolni új valóságokig. Nemcsak új formákig, hanem a valóság „új tartalmáig”, addig, ahol titkosan egybeesik az Én és a világ határa, ahol a szimbólum igazsággá válik. S ez az út is a semmibe visz: „*A belső és külső szférák elégtelenségében az éj van — változatlanul csillog a maga sötét körében — mégis semmivé vált, amely a véletlenre bízva fölöslegessé teszi a megismerést és a tudást egyaránt.*”

Idézni kellene azt a részt is, amelyben ez a felkiáltás olvasható: „*Milyen megfordítása a belső és a külső világnak! Milyen borzalmas tótágast-helyzet! Mert az ember — milyen találó megállapítás! — saját tudatában vendég*”. Ilyen gondolatok után éri meg a regény költő-hősében az elhatározás: el kell égetni, meg kell semmisíteni az Aeneis kéziratát, mert az mind erről nem beszél.

Ezek a gondolatok teszik érdekessé Broch hatalmas, egy tagban álló monológját. Minden gondolat a modern polgári irodalom központi kérdését világítja meg, a nyugati polgári író ön-vallomásaként hangzik, Broch intim gondolatait hordozza, habár eredetileg a halállal szembenező költő egyszerű gondolatainak készült. Ezek a gondolatok a monológ folyamán lassan túlnőnek az egyszerű kereten és a Nyugat alkonyát élő író személyes ügyévé, általános értelmű vallomásává lesznek. Ezzel kapta meg a regény irodalomelméleti és lélektani időszerűségét. S ezért érdemes elolvasni a nehezen kísérelhető gondolatáramlásokat.

A második, kisebbik rész már ennek az időszerűségnek a jegyében született meg, XX. századi vonatkozásai még inkább kidomborodnak, bár a gondolatok itt már azt is elárulják, hogy az író bizonytalan talajra tévedt. A költő és a császár áll szemben egymással. Vergilius a művészi szabadság eszméit állítja szembe a császár érveivel. Augustus ezt mondja: Róma és a te hőskölteményed egységes egy, tehát Róma egyszerű valósága is benne van az eposzodban. Újra s újra kifejti Vergiliusnak, hogy a költő feladata tollával szolgálni Rómát, a császár céljai szolgálatába állítani a nemesen zengő időmértéket. Augustus szavaiból egy nekünk is jólismert felfogás csillan ki azokból a fejtegetésekből, amelyekben Vergiliusnak az állam és a nép azonosságáról beszél. Az állam képviseli a népet, mondja a császár, a nép feladata pedig, hogy megtestesítse az államot. És ha az államnak joga van birtokba venni alkotásainkat és rendelkezhet velünk, úgy ez a joga megvan a népnek is. A népnek joga van élni a birtoklás jogával az Aeneis esetében is. A legfőbb valóság az Állam, dobja a hajthatatlannak mutatkozó Vergilius elé utolsó előtti ütőkártyáját, s mikor ez az érv sem segít, azzal támadja meg, hogy gyűlöli őt, a császárt, mert maga szeretne az lenni. Ekkor megtörik a költő, és így marad meg az Aeneis kézírata.

Broch elmulasztotta kiaknázni mindazt a lehetőséget, amit témája itt felkínált. Vergilius valóban egész költői munkásságát Augustus eszméi szolgálatába állította, híven szolgáltotta őt a Georgica-val is, az Aeneis-szal is. Szerencsés ötlet volt az írótól, hogy ezt a költőt, aki egész költői művét politikai célok, napi, gyakorlati politikai célok szolgálatába állította, egy pillanatban szembehelyezte parancsolójával. De mintha az író kiapadhatatlannak látszó invenciója itt elfogyott volna, nem tudta erős szálakkal összekapcsolni az első részben a költőről és a költészetéről mondott nézeteit a második résszel, amelyben a császár, leegyszerűsítve, vulgarizálva a költői hitvatást, tagadni akarja a költői önrendelkezési jogot. Az író valószínűleg a hitleri Németország demagóg államelméletére gondolt, és azzal állította szembe a végső okokat kutató költőt, akitől csupán prózai célokot várnak. Ezt a részt Broch nem tudta kellő mértékben konkretizálni és nem adott neki

általános érvényt, s így csak részben sikerült ez a XX. század íróinak problémáit tükröző regénye. Gondolatgazdagsága azonban így is megépően nagy. Rejtett utalásokban, antik képek és modern problémák keveredésében

az író egy hanyatló kor művészet-hitvallását akarja adni. S ha az első részre gondolunk, sikerült is neki.

Van egy tanulsága is: a modern irodalom nagyon gazdag, még sok meglepetést tartogat számunkra.

